

سیر تحول شبکه شهری منطقه کلانشهری تهران

دکتر آریتا رجبی

استاد یار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دکتر شاهکار بینش پژوه

فارغ التحصیل دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

چکیده

بررسی شبکه‌ی شهری تهران، توسعه شهری و الگوی استقرار جمعیت در دهه‌های اخیر با رشد شتابان شهرنشینی و ایجاد فاصله عمیق جمعیتی میان شهرهای استان تهران با سایر شهرهای کشور از نظامی متناسب با ظرفیت‌ها و استعدادها تبعیت نموده و به ظهور پدیده بزرگ سری یا ماکروسفالی و تشدید الگوی نخست شهری انجامیده است. پدیده‌ای که مشکلات و معضلات عدیده‌ای را در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در کل منطقه کلانشهر تهران بوجود آورده است. مقاله حاضر به استناد نتایج حاصله از مدل‌های مطرح شده به بررسی پدیده مجموعه شهری تهران و روند آن در سال‌های اخیر پرداخته است.

واژگان کلیدی: شبکه شهری - جمعیت‌تئوریک - کانون شهری - مجموعه شهری

مقدمه

توسعه شهری و الگوی استقرار جمعیت به عنوان جزء مهمی از سیاست‌های توسعه ملی با رشد اقتصادی و عدالت اجتماعی و عملکردهای مختلف فضاهای اقتصادی و اجتماعی همراه و متأثر از آن می‌باشد. در دهه‌های اخیر شاهد رشد شتابان شهرنشینی و ایجاد فاصله عمیق جمعیتی میان تهران و شهرهای بزرگ کشور با سایر شهرهای متوسط و کوچک اندام بوده و الگوی استقرار و توزیع کانون‌های زیستی در کشورمان از نظامی متناسب با ظرفیت‌ها و استعدادها تبعیت نموده است.

در دو دهه اخیر نظام توسعه شهری کشور با مشکلات و تنگناهای عدیده‌ای روبروست و الگوی استقرار و پخشایش جمعیت و توزیع کانون‌های زیستی از نظام بهره‌گیری متناسب با ظرفیت‌ها و استعدادها موجود تبعیت نمی‌کند. با نفوذ نظام سرمایه‌داری وابسته در ایران توزیع فضایی و حجم جمعیتی شهرها با تغییرات اساسی روبرو شده و

پدیده بزرگ سری یا ماکروسفالی رخ نموده به طوری که به شکل مداوم این روند با شدت هرچه بیشتر ادامه یافته و شبکه شهری در جهت تمرکزگرایی (تمرکز در شهر تهران و شهرهای بزرگ) هدایت گردیده است. شبکه نامتعادل شهری در ایران و تهران پدیده‌ای نیست که بتوان در کوتاه مدت آن را ساماندهی نمود. نبود برنامه‌ای منسجم برای این امر و وجود ساختارهای غلطی که اصلاح آن به مدیریت و برنامه ریزی دقیق‌تری نیاز دارد باعث ادامه این نابسامانی شده است.

در شبکه شهری ایران توزیع ناموزون کلان شهر تهران و تمرکز شدید متروپل به وضوح به چشم می‌خورد. به نحوی که متروپل تهران از نظر فضایی - جمعیتی و عملکردی همه شبکه ملی را تحت الشعاع خود قرار داده به گونه‌ای که در سراسر کشور در این زمینه هیچ رقیبی برای آن متصور نیست. طبق آمار سال ۱۳۷۵ جمعیت تهران (۶۷۵۸۸۵۴ نفر) تقریباً ۳/۶ برابر دومین شهر ایران یعنی مشهد و حدود ۱۰ درصد کل جمعیت کشور و ۱۷/۲ درصد جمعیت شهری بوده است. مقاله حاضر سعی در بررسی این روند و چالش پیش روی آن دارد.

روش پژوهش :

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات بنیادی و به روش تداومی - تاریخی انجام گرفته و در بررسی حاضر اول به تدقیق موضوع و اهداف تحقیق و بعد به بررسی منابع موجود پرداخته شده و از نظر روش جمع آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای - اسنادی استفاده شده، در مورد تحلیل و تلفیق اطلاعات از روش تحلیلی - توصیفی استفاده شده است. در مقاله‌ی حاضر، بر مبنای نتایج تحقیقی به یافته‌های ذیل دست یافته‌ایم.

مدل تئوریک تحقیق

باتوجه به بررسی انجام گرفته جهت مطالعه و تحلیل وضعیت شبکه شهری کلانشهر تهران از مدل‌ها و تئوری‌های مختلف استفاده شده است که عبارتند از: مدل رتبه - اندازه، مدل گونه شناسی استخوانبندی شبکه‌ی شهری و مدل نخست شهری.

۱- قدیمی ترین الگویی که به تجزیه و تحلیل اندازه های شهری در نظام شهری پرداخته الگوی رتبه - اندازه شهری جغرافیدان آلمانی فیلیکس اوئرباخ^۱ (۱۹۱۳) است. این الگو اولین بار در یک بررسی و مشاهده کاملاً تجربی پیشنهاد شد.^۲ اوئرباخ ضمن مرتب کردن اندازه سکونتگاه های شهری منطقه‌ای در غرب آلمان متوجه شد که بین اندازه شهرها و رتبه آنها رابطه‌ای معکوس وجود دارد. او این رابطه را بدین صورت بیان کرد: "اگر سکونتگاه ها را به ترتیب اندازه جمعیتی آنها مرتب کنیم، رابطه‌ای معکوس بین جمعیت هر شهر و رتبه آن در نظام شهری پدید می آید که اصطلاحاً قاعده رتبه - اندازه^۳ نامیده شده است. باکمک این فرمول می توان اندازه و مرتبه شهرها را مورد بررسی قرار داد. به طور مثال

1- Felix Auerbach

2- Carter, Ib : d, P.70.

3- The rank- Size rute.

جمعیت دومین شهر با تقسیم اولین شهر بر دو، و پنجمین شهر با تقسیم جمعیت اولین شهر بر پنج، به طور تئوریک حاصل می شود و اصولاً باید یک نظم سلسله مراتبی برای این شهرها برقرار باشد. (نظریان، ۱۳۷۲، ص ۷۰)

رابطه ریاضی چنین مفهومی به صورت زیر خواهد بود :

$$P_r = \frac{P_1}{r^q}$$

که در آن P_2 جمعیت شهر r ام، P_1 جمعیت شهر نخست، r رتبه شهر r ام و q ضریب ثابت در نظام شهری می باشد^۱ زیپف^۲ (۱۹۴۹) این رابطه ریاضی را به صورت رابطه لگاریتمی زیر تعریف کرد

$$\text{Log} P_r = \text{Log} P_1 - q \text{Log} r$$

به اعتقاد زیپف اگر اندازه و رتبه شهرهای نظام شهری را در یک کاغذ لگاریتمی دو محوری ترسیم کنیم، خط راستی با شیب ۱- تشکیل خواهد شد. این خط شاخص استاندارد توزیع اندازه شهری در یک نظام شهری تلقی شده است. بنابراین انحراف از این خط در واقع انحراف از اندازه مطلوب شهری به حساب می آید.

۲- در الگوی گونه شناسی شبکه‌ی شهری کلانشهری در کشورها سه تیپ شاخص وجود دارد که عبارتند از:

الف: تک بزرگ سری، ب: چند بزرگ سری، ج: بزرگ سری همراه با یک یا چند شهر بزرگ در دو سطح ملی و منطقه ای، د: فاقد کلانشهرهای غول پیکر و خیلی بزرگ.

۳- بر اساس الگوی نخست شهری مارک جفرسون^۳ چنانچه جمعیت بزرگترین شهر در یک نظام شبکه‌ی شهری دو یا چند برابر شهر دوم باشد از روش نسبی با فرمول ذیل استفاده می شود :

$$\frac{P_1}{P_2}$$

در این رابطه P_1 جمعیت بزرگترین شهر و P_2 جمعیت که با این الگوها تهران مورد بررسی قرار گرفته و موقعیت آن مشخص شده است.

یافته های تحقیق :

ویژگی های اساسی نظام شهری در ایران :

در نظام سلسله مراتبی شهری ایران، شهرهای بزرگ با عدم پیوستگی کامل با شهرهای متوسط و کوچک از بالاترین پتانسیل رشد برخوردار بوده و اکثر سطوح عالی خدماتی، اجتماعی، اقتصادی و صنعتی را به خود اختصاص داده‌اند.

$$q = \frac{\text{Log} \frac{P_1}{P_r}}{\text{Log} r} \quad -$$

^۲ Zipf

^۳ Mark Jefferson

درعین حال، شهرهای کوچک و متوسط با ارتباط ضعیف با جوامع پائین تر از خود به صورت فضاهای پیرامونی حاشیه- ای و وابسته درآمده و پتانسیل کافی برای زیرپوشش درآوردن فضای ملی را ندارند. در این میان مسلماً سیاست عدم تمرکز و تلاش در جهت کنترل رشد پایتخت و شهرهای بزرگ و ایجاد تعادل در شبکه و سلسله مراتب شهری در کشور ما نتیجه بخش خواهد بود.

پدیده عمده و قابل توجهی که در دو دهه اخیر در شبکه شهری ایران به وجود آمده است، واگرایی شهرهای بزرگ بویژه متروپل تهران است؛ چنانکه رشد شهر تهران در دهه های گذشته (۱۳۵۵-۱۳۷۵)، در مقایسه با دهه های قبل، کاهش چشمگیری داشته است.

لازم به ذکر است که سهم جمعیت شهرهای ۵۰۰ هزار نفری و بیشتر، از ۲۵ درصد در سال ۳۵، به بیش از ۴۱ درصد در سال ۷۵ رسیده است. در مقابل، سهم شهرتهران از کل جمعیت شهری کشور از ۲۵ درصد در سال ۳۵ به ۱۷/۲ درصد در سال ۷۵ کاهش یافته است. (آمار نفوس و مسکن، ۱۳۷۵)

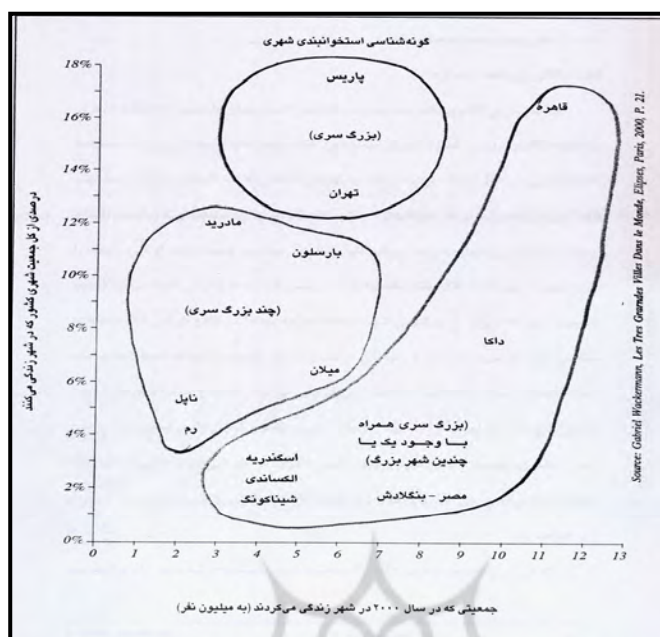
پدیده بزرگ سری در شبکه شهری ایران:

مقایسه جمعیت واقعی سال ۷۵ و جمعیت تئوریک شهرهای کشور براساس تئوری رتبه- اندازه نشان می دهد که پدیده بزرگ سری خصیصه برجسته این شبکه است. به نحوی که مقایسه ۹ شهر بزرگ کشور نشان می دهد به دلیل بزرگ سری تهران، جمعیت تئوریک تمامی شهرها از جمعیت واقعی آنها بیشتر است و فقط در شهرهای کوچک تر انطباق نسبی وجود دارد.

جدول شماره ۱: مقایسه جمعیت واقعی و تئوریک ۹ شهر بزرگ کشور

ردیف	شهر	جمعیت ۷۵- واقعی	جمعیت ۷۵- تئوریک
۱	تهران	۶۷۵۸۸۴۵	۶۷۵۸۸۴۵
۲	مشهد	۱۸۸۷۴۰۵	۳۳۷۹۴۲۳
۳	اصفهان	۱۲۶۶۰۷۲	۲۲۵۲۹۴۸
۴	تبریز	۱۱۹۱۰۴۳	۱۶۸۹۷۱۲
۵	شیراز	۱۰۵۳۰۲۵	۱۳۵۱۷۶۹
۶	کرج	۹۴۰۹۶۸	۱۱۲۶۴۷۵
۷	اهواز	۸۰۴۹۸۰	۹۶۵۵۴۹
۸	قم	۷۷۷۶۷۷	۸۴۴۸۵۵
۹	کرمانشاه	۶۹۲۹۸۶	۷۵۰۹۸۳

(ماخذ: بینش پژوه، ۱۳۸۲، ص ۱۷۳)

بررسی شبکه شهری تهران

استان تهران که دربرگیرنده شبکه شهری تهران است، مساحتی بالغ بر ۱۸۸۰۰ کیلومترمربع دارد که حدود ۱۳۰۸ کیلومترمربع آن در تصرف انسان و فعالیت‌های اوست و بقیه کوهستان، کویر، بیابان و پوشش‌های گیاهی را در بر می‌گیرد. این شبکه براساس آخرین تقسیمات اداری و سیاسی دارای ۱۲ شهرستان، ۳۶ شهر، ۲۷ بخش، ۷۱ دهستان و ۱۳۳۶ روستای دارای سکنه است که طول آن در جهت شرقی- غربی بین ۸۵ تا ۲۶۵ کیلومتر و عرض آن در جهت شمالی- جنوبی بین ۳۷ تا ۱۱۵ کیلومتر متغیر است. جمعیت استان در سال ۱۳۷۵، معادل ۱۰۳۴۳۷۸۶ نفر بود که با تراکمی برابر ۵۴۸ نفر در هر کیلومترمربع در سطح استان پراکنده شده‌اند. در سال ۷۵، برابر ۸۶/۱ درصد جمعیت استان در ۲۵ نقطه شهری کوچک و بزرگ و ۱۵ درصد در ۱۳۷۶ آبادی سکونت داشتند. شهر تهران، بزرگ‌ترین شهر استان تهران و کشور و تنها شهر در شهرستان تهران است. این شهر تاکنون توانسته است نقشی محوری در شکل‌گیری شبکه شهری تهران ایفا کند. استان تهران، با در بر گرفتن کلان شهر تهران بزرگ‌ترین شبکه شهری کشور محسوب می‌شود. در سال ۱۳۶۵ تعداد ۱۷ کانون شهری و در سال ۱۳۷۵ برابر ۲۵ کانون شهری در شبکه شهر تهران وجود داشته و تا سال ۷۵ شهرهای شبکه شهری تهران به طور عمده جمعیتی کمتر از ۲۵ هزار نفر داشته و تعداد بالای ۵۰۰ هزار نفر، به شهرهای تهران و کرج محدود می‌شدند. (بینش پژوه، ۱۳۸۲، ص ۱۷۳)

طبق بررسی‌های انجام گرفته استقرار جمعیت، فعالیت و شکل‌گیری منطقه شهری تهران طی سه دهه گذشته تابع هیچ نوع راهبرد، سیاست و برنامه‌ای برای هدایت، کنترل و توسعه هماهنگ منطقه نبوده و عمدتاً گسترش آن حاصل اسکان غیررسمی گروه‌های کم درآمد و استقرار بی‌رویه و پراکنده کانون‌های فعالیت در اراضی حاشیه و اطراف آبادی‌ها، شهرها و راه‌های اصلی منطقه بوده است. بزرگ‌ترین شهرهای منطقه، پس از تهران و کرج، یعنی اسلامشهر و شهر قدس، قرچک و مانند اینها، حاشیه نشین‌هایی بوده‌اند که به صورت غیررسمی شکل گرفته و بعداً به شهر تبدیل شده‌اند. به طوری که اسلامشهر طی ۱۰ سال رشد جمعیتی حدود ۳۰۰ برابر را نشان داده است. تنها طی پنج ساله ۷۵-۱۳۷۰ از ۹ شهر جدیدالتأسیس ۴ شهر عمده آن (یعنی اکبرآباد ملارد، پاکدشت و حسن آباد) با مجموع جمعیت ۲۳۰ هزار نفر، جزء مراکز حاشیه نشینی بوده‌اند. طی یک سال گذشته نیز از ۹ آبادی که به شهر تبدیل شده‌اند، ۸ آبادی در زمره مراکز حاشیه نشینی بوده‌اند (باقرآباد، سلطان آباد و برخی دیگر). درحالی که طبق نتایج سرشماری‌های رسمی در فاصله ده ساله ۷۵-۱۳۶۵، منطقه شهری تهران با بیش از ۲/۴ میلیون نفر افزایش جمعیت روبرو بوده و جمعیت آن از حدود ۷/۹۳ به ۱۰/۳۵ میلیون نفر افزایش یافته است. این در حالیست که بسیاری از مراکز حاشیه نشینی پیرامون تهران (که هر یک بیش از ده هزار نفر جمعیت دارند) در حال تبدیل شدن به شهر هستند. شبکه شهری تهران مجموعه‌ای واحد و یکپارچه از صدها کانون جمعیتی و فعالیت است که اجزا و عناصر آن (شهرها، آبادی‌ها، مراکز اقتصادی، خدماتی و ...) با یکدیگر به لحاظ کار و سکونت ارتباط متقابل روزانه دارند و سرنوشت هیچ یک از آنها جدای از دیگری نیست. تبدیل کرج از شهر کوچک چهل هزار نفری به شهری میلیونی (1386030)، و یا اسلامشهر از آبادی کوچک هزار نفری به شهری 357 هزار نفری، آن هم تنها در سه دهه و شکل‌گیری شهرها و آبادی‌های پرجمعیت دیگر در منطقه را تنها می‌توان با رشد و توسعه و تحولات شهر تهران تبیین کرد. (آمار نفوس و مسکن، ۱۳۸۵) به عبارت دیگر درک و تشخیص مسائل درونی شهرهای تهران، کرج، اسلامشهر و مانند اینها بدون توجه به رابطه متقابل آنها با آنچه در اطرافشان می‌گذرد، ممکن نیست. بدین ترتیب استقرار تأسیسات عظیمی همچون فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، پایانه آپرین، شهرک‌ها و مجتمع‌های بزرگ صنعتی، مراکز بزرگ آموزشی نیازهای پایتخت، به عنوان مرکز و قطب اصلی منطقه شهری تهران، به شمار می‌آیند.

امروز اداره مجموعه شهری یکپارچه تهران به عهده ۳۶ شهرداری و ۱۲ فرمانداری و تعداد زیادی بخش‌های اجرایی (وزارتخانه‌ها) و واحدهای تابع آنهاست که هیچ نوع هماهنگی سازمان یافته و مبتنی بر قواعد و قوانین معین و مناسب، در میان آنها وجود ندارد و هیچ سیاست و راهبرد کلی که براساس مصالح، منافع، مسائل و نیازهای کل منطقه شکل گرفته باشد بر کار و عمل آنها حاکم نیست. در این راستا سهم منطقه کلان شهری تهران، نه بر مبنای نیازها و ضرورت‌های درونی بلکه در چارچوب برنامه‌های ملی و استانی آنها تعیین می‌شود؛ و نتیجتاً عملکرد آنها نیز بیشتر تابع سیاست‌ها و مقتضیات درونی و متغیر آنها می‌باشد، نه مصالح و منافع منطقه. از سوی دیگر، عملکرد نهادهای محلی (شهرداری‌ها و فرمانداری‌ها)، صرفاً بر اساس نیازها و ضرورت‌های محلی عمل می‌کنند و به منافع و مصالح ملی و

منطقه ای توجهی ندارد. طی بررسی‌های انجام گرفته طی دهه‌ی ۶۰ تعداد شهرک‌های پیرامون تهران به حدود ۷۰ شهرک و در سال ۱۳۷۰ به حدود ۲۰۰ شهرک رسید. در ادامه‌ی این روند تبدیل روستاها به شهر در منطقه کلانشهر تهران نیز مزید بر علت شده به طوریکه در دهه‌ی ۱۳۴۰ سه روستای شهریار، پیشوا و اشتهارد، در سال ۱۳۵۰ چهار روستای اسلامشهر، قرچک، نظر آباد و هشتگرد، در سال ۱۳۶۰ چهار روستای فشم، لواسان، رودهن و رباط کریم و در سال ۱۳۷۳ شش نقطه پیرامونی پاکدشت، جواد آباد، طالقان، حسن آباد، شهر قدس (قلعه حسن خان) و ماهدشت به شهر تبدیل شدند. در سالیان اخیر (۱۳۸۲) هشت شهر وحیدیه، صبا شهر، شاهد شهر، صفادشت، محمد شهر، مشکین شهر، کمال شهر و فردوسیبه نیز به این مجموعه اضافه شدند (مهديزاده، ۱۳۸۲، ص ۳۶) که به هیچ عنوان با نیازها و ضروریات موجود سازگار نبوده است. در جدول ذیل شهرهای منطقه‌ی کلان شهری تهران ارائه شده است:

شهرهای مجموعه شهری تهران (۱۳۸۲)

شهرستان	شهر	جمعیت	شهرستان	شهر	جمعیت
تهران	رودهن	21000 640000	دماوند	دماوند	13000 22400 2300 6200
	بومهن				
	تهران				
	کیلان				
اسلامشهر	چهارد انگه	36800 265500	کرج	اشتهارد	10300 941000 29000 27400 15200 ۲۷۲۰۰
	اسلام شهر				
	کرج				
	کرج				
	مشکین دشت				
	محمد شهر				
پاکدشت	شریف آباد	۴۰۰۰ ۴۹۳۰۰	رباط کریم	گلستان	۸۰۴۰۰ ۳۶۵۰۰ ۸۵۱۰۰
	پاکدشت				
	رباط کریم				
	ورامین	۱۰۷۰۰۰			

شهرستان	شهر	جمعیت	شهرستان	شهر	جمعیت
ورامین	قرچک	۱۴۳۰۰۰	ری	حسن آباد	۱۱۲۰۰
	پیشوا	۳۰۰۰۰		باقر شهر	۴۱۰۰۰
	جواد آباد	۳۸۰۰		کهریزک	۷۸۰۰
شهریار	قدس	۱۳۸۳۰۰	ری	ری	۳۵۶۰۰۰
	شهریار	۴۰۰۰۰		طلالقان	۱۶۰۰
	وحیدیه	۱۵۰۰۰		هشتگرد	۳۳۶۰۰
	صبا شهر	۱۱۰۰۰	ساوجبلاغ	نظر آباد	۶۹۴۰۰
	شاهدشهر	۱۳۷۰۰		فشم	۶۸۰۰
	صفا دشت	۶۹۰۰		لواسان	۱۰۶۰۰
	فردوسیه	۱۰۰۰۰		تجریش	-
ملارد	۸۸۰۰۰	شمیرانات			
فیروزکوه	فیروز کوه	17300			

ماخذ: بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران، سال ۱۳۸۲

باتوجه به اطلاعات موجود توزیع فضایی جمعیت در سطح استان تهران متأثر از وجود کلانشهر تهران بوده و شهرستان تهران سهمی به تنهایی حدود ۷۰٪ از کل جمعیت استان را به خود اختصاص می‌دهد و ۳۰٪ باقی مانده به سایر شهرستان‌های استان تعلق داشته و در محاسبات، واریانس روند تغییر سهم شهرستان‌های استان طی سه دوره سرشماری ۱۳۵۵-۱۳۶۵-۱۳۷۵، نسبت به سهم شهرستان تهران افزایش یافته، لیکن توزیع جمعیت کماکان نامتقارن باقی مانده است و گرایش مسلط توسعه عمدتاً "در مناطق محور غرب و جنوب استان دیده می‌شود.

سرعت رشد و توسعه‌ی ناموزون، نامشخص بودن عرصه‌های توسعه در مقاطع مختلف زمانی، پراکندگی مراکز استقرار جمعیت و فعالیت و نارسایی قوانین و تعدد سازمان‌ها و نهادهای مسئول نیز اعمال مدیریت را بغرنج کرده و خدمات رسانی و تأمین تسهیلات و تجهیزات ضروری شهری را- از حیث اقتصادی- گران و پرهزینه ساخته است.

نتیجه گیری

عدم پیوستگی نظام سلسله مراتبی ۱۲ شهرستان استان تهران، توزیع ناموزون فضایی جمعیت در سطح استان تهران، سهم ۷۰٪ جمعیت شهرستان تهران نسبت به کل جمعیت استان، واگرایی رشد و کم شدن روند آن در تهران طی دو دهه‌ی اخیر نسبت به سایر شهرستان‌های استان بویژه شهرستان‌های محور غربی و جنوبی استان و نابسامانی توسعه شبکه‌ی مجموعه شهری کلانشهر تهران نشان می‌دهد که علاوه بر پدیده‌ی بزرگ‌سری از نظر گونه‌شناسی شبکه شهری، کلانشهر تهران از الگوی نخست شهری تابعیت داشته و به تبع آن معضلات متنابهی را ایجاد نموده است، که برخی از مهم‌ترین آنها به قرار زیرند:

- ۱- شهر تهران به مرکز خدمات تخصصی و تجاری عمده و سودآور بدل گشته است.
- ۲- تمرکز سرمایه و فضا در منطقه کلانشهر تهران آنچنان بی‌برنامه توسعه یافته که نیروی کاری مورد نیاز آن، امکان سکونت در آن را نمی‌یابد.
- ۳- به جای تهران، شهرها و سکونتگاه‌های کوچک درون منطقه کلانشهری تهران (در فاصله معقولی که امکان رفت و آمد روزانه فراهم باشد و در مواردی نیز در فاصله‌های نه چندان معقول) برای این گروه از نیروی کار، در منطقه کلانشهر تهران، مسکن مورد نیاز را عرضه می‌کنند.
- ۴- نواحی اشتغال (عمدتاً کارگاهی و یا صنعتی) در نواحی دیگر که گاه در فواصل بعید از محل‌های عرضه مسکن قرار دارند، به وجود آمده است.
- ۵- حاصل این روند، پیدایش پدیده جدیدی در شبکه شهری ایران است که همانا ایجاد منطقه شهری در حول و حوش متروپل تهران بعضاً به صورت غیر رسمی است و تشدید الگوی نخست شهری آن می‌باشد.
- ۶- افزایش لجام گسیخته گرانی مسکن و در نتیجه عدم امکان اسکان اقشار پائین و حتی میانی در کلانشهر تهران.
- ۷- عدم استفاده بهینه از زمین و منابع مجموعه شهری به دلیل استقرار پراکنده و بی‌برنامه جمعیت و فعالیت‌ها.
- ۸- کاهش کارائی و بهره‌وری اقتصادی منطقه به دلیل فقدان تنوع و پویایی اقتصادی و اجتماعی در کانون‌های جمعیتی منطقه و اتلاف منابع و نیروهای مولد (ارزش افزوده سرانه کارکنان بخش صنعت در منطقه شهری تهران از ۲/۵ برابر کشور در سال ۱۳۴۵ به ۰/۹۸ درصد در سال ۱۳۷۳ کاهش یافته است).
- ۹- اراضی کشاورزی و باغ‌های اطراف شهر به دلیل اسکان و استقرار نابسامان جمعیت و فعالیت و هرج و مرج در نحوه استقرار در زمین، با سرعت و شدت هرچه تمامتر در معرض تخریب و آلودگی قرار دارد. (که می‌تواند تنفس گاه تهران و حائل بین شهر و نواحی کویری جنوبی و ضامن تلطیف و سلامت هوای شهر و تفرج گاه طبیعی و بالقوه میلیون‌ها ساکن کلانشهر باشد)
- ۱۰- شکل‌گیری کانون‌های متمرکز جمعیتی در حاشیه راه‌های ورودی اصلی تهران و روند توسعه خطی شبکه

شهری

۱۱- تمرکز فضایی و جغرافیایی فقر در منطقه و افزایش و تشدید جدایی‌های اجتماعی - مکانی جمعیت، انباشت مشکلات فرهنگی - اجتماعی ناشی از فقر و محرومیت، امنیت و سلامت کل منطقه (بوپژه در شهر تهران) که گزارش‌های متعدد حاکی از آن است که بسیاری از جرایم و آسیب‌های اجتماعی درون شهر تهران (سرقت، مواد مخدر، فحشاء و نظایر اینها) ریشه در کانون‌های جمعیتی محروم اطراف آن دارد.

۱۲- عدم تابعیت از هر نوع برنامه، سیاست و طرح معین که ناظر بر تحولات کل منطقه باشد.

۱۳- به رسمیت شناختن کانون‌های جمعیتی جدید و تبدیل آنها به شهرها توسط نهادهای مسئول که همواره پس از وقوع و شکل‌گیری بی‌برنامه کانون‌های جمعیتی و بروز مشکلات و نارسائی‌ها صورت می‌گیرد.

نکته مهم دیگر اینکه شهر تهران که به عنوان یک کلانشهر و پایتخت ملی برای اسکان اضافه جمعیت خود و برای استقرار بسیاری از فعالیت‌ها، خدمات ملی و منطقه‌ای، به دلایل مختلف به (فضای حیاتی))، نیازمند است، چنانچه تدبیر عاجلی برای نجات آن اندیشیده نشود، می‌تواند در آینده نه چندان دور با سرعت و شدتی ویرانگر تصور هر فضای حیاتی را در پیرامون خود در معرض نابودی قرار دهد و تنها فرصت‌های باقیمانده تهران را برای حل بسیاری از مشکلات بنیادی خود از میان ببرد. در مجموع، ریشه‌ها و علل مشکلات را که حکایت از شبکه شهری بیمار منطقه کلانشهری تهران دارد، می‌توان به شرح ذیل مطرح نمود:

در این راستا پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

توجه جدی در طرح‌های جامع به موضوع منطقه مجموعه شهری تهران
عدم بی‌توجهی و تساهل و تأخیر در زمینه برنامه‌ریزی، مدیریت و اسکان غیررسمی، نحوه اسکان جمعیت، و نحوه استقرار فعالیت‌ها در منطقه؛

ایجاد برنامه کلان در صدور مجوز برای فعالیت‌های بخش خصوصی؛

قاعده مندی و ساماندهی استفاده از زمین، استقرار جمعیت و فعالیت در منطقه شهری تهران؛

ایجاد نگرش کل‌نگری و هماهنگی در مدیریت منطقه کلانشهری تهران؛

به وجود آوردن شکلی منسجم و هماهنگ از مدیریت متشکل از فرمانداری‌ها، بخشدارها، شهرداری‌ها و وزارتخانه‌های متعدد، که قادر به تشخیص، موضع‌گیری، اتخاذ تصمیم و اقدام به موقع در زمینه مسائل ناشی از مشترکات، ارتباطات درونی، و وابستگی‌های متقابل اجزاء و عناصر خود باشد.

منابع:

- ۱- استخوان بندی شهر تهران، ج ۲، معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران، ۱۳۷۶
- ۲- اعتماد، گیتی، "شبکه شهرهای ایران" شهرنشینی در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۶۹
- ۳- اعتماد، گیتی، شهرنشینی و مسائل آن، مجموعه مقالات سمینار شهرهای جدید وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۶۹

- ۴- بینش پژوه، شاهکار، "سیر تحول شبکه شهری منطقه تهران"، رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۲
- ۵- رجیبی، آذیتا، "شکل‌گیری توسعه فضایی شهر تهران"، پژوهش‌های جغرافیایی دانشگاه تهران، ۱۳۷۸
- ۶- مدنی پور، علی، تهران ظهور یک کلانشهر، شهرداری تهران، ۱۳۷۸
- ۷- مرکز آمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۲
- ۸- مهدی زاده، جواد، نظری به روند تاریخی توسعه کالبدی، فضایی شهر تهران، جستارهای شهر سازی، ۱۳۸۲
- ۹- نظریان، اصغر، نظام سلسله مراتبی شهر های ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۷۲
- ۱۰- نظریان، اصغر، "گسترش فضایی شهر تهران و تاثیرات آن بر نواحی اطراف"، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲۰، ۱۳۶۹
- ۱۱- وزارت مسکن و شهر سازی، طرح مجموعه شهری تهران و شهرهای اطراف آن، ۱۳۷۹
- 12- Gobriel, Wackernann, (2000) LES Tres Grandes villes Dans le Monde, PARIS, PP

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی